

ВІДГУК О П О Н Е Н Т А

**доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України,
професора кафедри господарського права та господарського процесу
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

Щербини Валентина Степановича

**на дисертацію ПОДОЛЯК Аліни В'ячеславівни на тему:
«Правове регулювання використання чужого майна у сфері
господарювання», представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське
право, господарсько-процесуальне право**

Актуальність обраної теми дисертації. Закріплена в Конституції України та ч. 2 ст. 5 Господарського кодексу України (далі – ГК України) економічна багатоманітність передбачає не лише існування суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, але і здійснення ними господарської діяльності на основі майна, що не належить їм на праві власності (за термінологією Цивільного кодексу України «чужого майна»).

Попри те, що право власності залишається основним речовим правом у сфері господарювання, сьогодні у ній все ширше використовуються такі похідні від права власності правові титули як право господарського відання та право оперативного управління, що поряд із правом власності становлять основу правового режиму майна суб'єктів господарювання.

Слід, однак, зазначити, що вкрай негативно на стан правового регулювання відносин щодо використання чужого майна у сфері господарювання вплинула відмова законодавця від включення норм щодо права господарського відання та права оперативного управління, що були

закріплені в Законі України «Про власність», до прийнятого в 2003 році Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Тому взагалі будь-які згадки про ці правові титули породило спротив з боку представників цивілістичної науки не лише з приводу можливого їх існування в економіці України, але і щодо їх закріплення в ГК України та інших законах.

До певної міри неупорядкованим (неузагальненим) як в цивільному, так і в господарському законодавстві є правове регулювання використання чужого майна на основі таких правових титулів, як оренда, фінансовий лізинг, концесія тощо.

Такий стан речей дає підстави говорити про потребу в удосконаленні нормативно-правової основи використання чужого майна у сфері господарювання з метою приведення її до реалій сьогодення.

Цілком зрозуміло, що і проблематика використання зазначеного майна вимагає проведення нових, поглиблених наукових досліджень, одним з яких є дисертаційна робота А.В. Подоляк. Тим більше, що окремі аспекти правового режиму чужого майна досліджувалися вітчизняними науковцями переважно з позицій науки цивільного права, представники якої висловлюються проти таких найпоширеніших у сфері господарювання речових прав на чуже майно, як право господарського відання та право оперативного управління, керуючись, головним чином, положеннями ч. 1 ст. 395 ЦК України, в якій йдеться про передбачені ще римським приватним правом право обмеженого використання (сервітут), право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науковим рівнем отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Представлена дисертаційна робота є одним з перших комплексних досліджень теоретичних і практичних проблем правового регулювання

використання чужого майна у сфері господарювання, що дозволило здобувачці сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки новизни.

Так, дисертантка поставила перед собою мету, яка полягає у розробці нових теоретичних положень щодо удосконалення правового регулювання використання чужого майна у сфері господарювання та підготовці пропозицій щодо удосконалення відповідного законодавства.

Ознайомлення зі змістом дисертації А.В. Подоляк дає підстави для висновку, що її авторці вдалося досягти поставленої мети.

Дисертантка показала належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, виявила та окреслила низку дискусійних питань у сфері господарського та цивільного права, а також проблем, що підлягають осмисленню і відповідному їх розв'язанню. Дослідження ґрунтується на комплексному, системному підході, характеризується відповідним рівнем наукових узагальнень та висновків, що значною мірою обумовлено характером дослідницької бази.

У дисертації здійснено комплексний аналіз особливостей правового регулювання відносин використання чужого майна на підставі основних та додаткових правових титулів, наслідком чого стало формулювання низки пропозицій щодо внесення змін до чинного господарського законодавства України, спрямованих на усунення існуючих прогалин і суперечностей та на подальший розвиток досліджуваного правового інституту.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. У Додатках вміщено розроблений дисертанткою проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання чужого майна у сфері господарювання» та Пояснювальна записка до нього.

У Розділі 1 «Загально-теоретичні засади використання чужого майна у сфері господарювання» дисертантка конкретизувала ознаки

чужого майна у сфері господарювання, вважаючи, що таке майно, зокрема: 1) має виробничо-господарське призначення і неспоживний характер; 2) передається власником на певному правовому титулі, відмінному від права власності; 3) має обмежений режим використання; 4) обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону; 5) повертається власнику (уповноваженій ним особі), якщо не набувається у власність користувачем майна.

Наведені ознаки дали змогу визначити поняття чужого майна у сфері господарювання як речей, їх сукупності, матеріальних та нематеріальних цінностей неспоживного характеру, які мають вартісне визначення, наділені господарсько-виробничими властивостями, та залучаються до організації і здійснення господарської діяльності на певному правовому титулі, відмінному від права власності.

Можна погодитися із запропонованим дисертанткою розмежуванням понять користування майном та використання майна з уточненням, що якщо користування розглядати як складову права власності, яке означає добування з речей їхніх корисних властивостей, то за змістом ці поняття тотожні. При цьому, зазначає дисертантка, право користування майном як речове право, на основі якого може здійснюватися господарська діяльність, виступає одним із правових титулів використання чужого майна у сфері господарювання.

В роботі запропоновано визначення використання чужого майна у сфері господарювання як сукупності фактичних і юридичних дій суб'єктів господарювання щодо добування з чужих речей господарсько-виробничих властивостей, яке може мати разовий, тимчасовий або постійний характер і здійснюється на підставі певного правового титулу, відмінного від права власності, з метою задоволення економічних і соціальних потреб при організації і здійсненні господарської діяльності.

Обґрунтовано, що суб'єктами використання чужого майна можуть виступати відокремлені підрозділи господарських організацій.

Додатково аргументовано, що використання чужого майна у сфері господарювання має господарсько-правову природу, в ньому поєднані виробничо-господарські та організаційно-господарські відносини, та те, що ці відносини набувають характеру, переважно, абсолютних чи абсолютно-відносних правовідносин.

Дисертанткою обґрунтовано, що правову основу використання чужого майна у сфері господарювання складають правові норми, якими закріплюється набуття, здійснення і припинення прав суб'єктів господарювання на чуже майно, і які містяться у ГК України, ЦК України, інших нормативно-правових актах господарського та інших галузей законодавства, і під впливом судової практики конкретизуються у локальних нормативних актах і господарських договорах щодо використання майна.

Дисертантка визначає тут правовий режим чужого майна, яке використовується у сфері господарювання, як особливий порядок правового регулювання складу чужого майна, умов і порядку його набуття, використання, підстав і порядку припинення використання, захисту прав і відповідальності користувача чужого майна.

В Розділі 2 «Основні та додаткові правові титули використання чужого майна у сфері господарювання» значна увага приділена характеристиці права господарського відання та права оперативного управління як основним правовим титулам використання чужого майна, а також доводиться, що правовим титулом використання майна відокремленими підрозділами господарських організацій та господарськими організаціями, яким передані на баланс нерозподілені об'єкти державної власності, може виступати право оперативного використання майна, яке є похідним від права власності, права господарського відання або оперативного управління.

Заслуговує на підтримку пропозиція здобувачки щодо застосування для укладання договорів оренди державного і комунального майна конкурентного способу, що відповідає законодавчо встановленим принципам

оренди. Обґрунтовується гарантійна роль примірного договору щодо закріплення всіх істотних умов договору відповідного державного та комунального майна, прав та обов'язків сторін договору і спрощення оформлення орендних відносин.

Здобувачка уточнює, що реалізація орендарем права передачі державного або комунального майна в суборенду залежить як від згоди власника, так може бути обмежена і нормами закону. Конкретизовано порядок виникнення у суб'єкта господарювання права використовувати об'єкти державної або комунальної власності на підставі договорів оренди та концесії. Аргументовано, що моментом припинення обов'язків орендаря є повернення орендованого майна орендодавцеві, а не сплив строку договору оренди, та що для здійснення орендарем повернення певного майна сторони повинні домовитися про порядок повернення.

Зрозуміло, що реалізація суб'єктами господарювання права використання чужого майна можлива за умови існування надійних способів захисту їхнього права, у тому числі можливості застосовувати заходи відповідальності до порушника цього права. Тому цілком логічним в структурі роботи виглядає **Розділ 3 «Захист прав і відповідальність при використанні чужого майна у сфері господарювання»**, в якому, зокрема, аргументовано, що визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади, органів місцевого самоврядування щодо розпорядження майном та визнання недійсними господарських договорів, укладених власником майна з третіми особами, якщо це перешкоджає використанню майна, виступають спеціальними способами захисту прав цих суб'єктів господарювання від власника майна.

Варто погодитися із запропонованою дисертанткою класифікацією (поділом і, водночас, об'єднанням в групи) підстав господарсько-правової відповідальності за порушення, що стосуються використання чужого майна, на: 1) порушення обов'язків, пов'язаних з користуванням чужим майном (порушення обов'язку цільового використання майна, пошкодження

(погіршення стану, псування) майна, його знищення або втрата, порушення обов'язку повернення майна з користування), та 2) порушення, які не пов'язані з користуванням ним, але мають місце у цих відносинах (порушення обов'язків з оплати користування чужим майном або здійснення інших платежів, та обов'язків, встановлених законом для використання майна на певному правовому титулі).

Здобувачкою обґрунтовано використання оціночних санкцій як міри відповідальності відокремлених підрозділів за нецільове використання майна, втрату, знищення або пошкодження майна, та неустойки у вигляді подвійної плати за весь час користування майном після припинення договору у договорах лізингу та концесійних договорах.

Застосований дисертанткою підхід до визначення структури і змісту дисертаційної роботи вбачається логічним і послідовним, що дозволило їй досить повно і всебічно розкрити актуальні питання, що входять до предмету дослідження.

Дослідження містить низку наукових положень, що мають важливе науково-теоретичне значення і практичну спрямованість. В дисертації використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання досліджуваних проблем. Усі теоретичні положення були належним чином критично оцінені здобувачкою і на цій основі напрацьовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства шляхом внесення змін до ГК України та низки законів.

Дисертаційна робота Подоляк А.В. свідчить про ґрунтовне опрацювання нею чинного законодавства, і, особливо підкреслюю, судової практики, а також спеціальної літератури з досліджуваних питань. Джерельна база дисертації включає 322 найменування, що є достатнім для досягнення поставлених мети та завдань дослідження.

Отже, загалом ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є досить високим, пропозиції зроблені на належному науковому рівні. Робота виконана відповідно до

встановлених вимог, завершується сформульованими висновками та пропозиціями щодо удосконалення чинного законодавства.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні положення дисертаційної роботи Подоляк А.В. викладені в опублікованих нею 13 наукових публікаціях: шести статтях, опублікованих у фахових виданнях України, двох статтях у закордонних юридичних фахових виданнях та п'ятьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Автореферат дисертації та публікації здобувачки з достатньою повнотою відображають зміст дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи виконану наукову роботу, зазначу, що дисертація містить низку положень, оцінок, висновків, пропозицій і рекомендацій, які потребують уточнення чи додаткового обґрунтування, а саме:

1. Однією з ознак чужого майна у сфері господарювання дисертантка називає те, що таке майно обліковується на балансі або в інших формах обліку відповідно до закону (с.с. 23, 40 роботи).

Проте, такий висновок можна зробити і щодо іншого майна – того, що належить суб'єкту господарювання на праві власності («свого»). Так, норма абз. 1 ч. 8 ст. 19 ГК України зобов'язує **усіх** суб'єктів господарювання (незалежно від того, на якому праві належить їм майно. – В.Щ.) ... вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством. Схожий за змістом обов'язок покладено на суб'єктів господарювання положеннями ч. 6 ст. 145 ГК України.

Зрештою, в ч. 1 ст. 2 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлено, що цей Закон поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності (далі –

підприємства), які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність...

Наприклад, орендоване майно чи майно, передане у фінансовий лізинг, обліковується як орендодавцем, так і орендарем (Міжнародний стандарт фінансової звітності 16 Оренда; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда»).

Тому дисертантці слід було б уточнити, що йдеться саме про облік суб'єктом господарювання майна як «чужого» (орендованого, переданого в концесію, на праві господарського відання чи оперативного управління тощо).

2. Певний теоретичний і практичний інтерес становить матеріал підрозділу 2.1 дисертації, в якому здобувачка досліджує поняття «використання чужого майна» і його співвідношення з поняттям «користування». Проте, говорячи про юридичне значення терміну «використання», на мій погляд, доцільно було б розглянути і проаналізувати положення ч. 3 ст. 77 та ч. 2 ст. 137 ГК України, які надають право власнику чи уповноваженому ним органу вилучати у суб'єкта господарювання майно, закріплене за ним на праві оперативного управління, якщо воно не використовується або використовується не за призначенням. Тим більше, що між положеннями цих статей є певні розходження.

3. Виходячи з предмету дослідження, видається зайвим розгляд у підрозділі 2.1 дисертації матеріалу, присвяченого поняттю господарських відносин. Викладення позицій науковців (як господарників, так і цивілістів), висвітлення дискусії щодо поняття, змісту та видів господарських відносин, власне, нічого нового, визначального чи просто важливого для розуміння понять використання та користування, а також їх співвідношення, на мій погляд, не дало. До цього додаю, що оскільки з цього питання є опубліковані дисертанткою у співавторстві тези науково-практичної-конференції (Моїсєєв Ю.О., Подоляк А.В. До питання класифікації господарських відносин щодо використання чужого майна. *Правове забезпечення соціально-економічного*

розвитку: стан та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.). Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2019. С. 135-137), дисертантці слід було б у Списку праць, опублікованих за темою дисертації, зазначити, у чому полягає її конкретний особистий внесок.

4. Характеризуючи в підрозділі 1.3 правову основу використання чужого майна у сфері господарювання, дисертантка, на мій погляд, зробила б значний вклад в упорядкування законодавства у сфері майнових відносин, якби критично оцінила прийняті Верховною Радою України закони «Про оренду державного та комунального майна», «Про особливості передачі в оренду об'єктів у сферах теплопостачання, водопостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності», «Про приватизацію державного і комунального майна», а Кабінетом Міністрів України – відповідні постанови, прийняті на розвиток зазначених законів.

Як на мій погляд, законодавець прийняттям цих законів (а Уряд – постанов) порушив ст. 41 Конституції України, яка чітко розділяє державну, приватну та комунальну власність. При цьому право комунальної власності – це право територіальної громади володіти, користуватися і **розпоряджатися на свій розсуд** і в своїх інтересах майном, що належить їй ... (ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Звідси постає питання: наскільки правомірним є визначення державою в прийнятих законах поведінки власників комунального майна (територіальних громад) чи органів місцевого самоврядування щодо здійснення ними права комунальної власності?

5. На с. 169 та с. 225 роботи дисертантка зазначає, що нею обґрунтована відмінність права господарського відання та права оперативного управління від права довірчої власності. Проте, якщо ми звернемося до матеріалу, викладеного на с. 113-114 дисертації (а саме там

йдеться про право довірчої власності), то побачимо, що, насправді, дисертантка об'єднала погляди трьох різних авторів і звела їх до одного узагальнення. Жодного обґрунтування, яке б належало самій дисертантці, тут немає. Немає його і в інших підрозділах роботи.

6. На мій погляд, будь-який дослідник має працювати з первинними, оригінальними джерелами (будь-то наукова праця чи нормативно-правовий акт) безпосередньо, а не через опис чи характеристику їх змісту іншими авторами, якщо тільки не йдеться про різні оцінки. До чого призводить недотримання цього простого правила, можна побачити на прикладі, наведеному дисертанткою на с. 110-111 роботи. Тут вона, зокрема, пише (цитую): «У літературі зазначається, що вперше цей термін (йдеться про право оперативного управління. – В.Щ.) запровадив А.В. Венедиктов, який визначав право оперативного управління, яким наділяються державні юридичні особи, як певні повноваження з володіння, користування і розпорядження державним майном не своєю волею і не у власному інтересі, але владою, що надана державою і в інтересах держави». При цьому дисертантка посилається на статтю О.І. Харитонової «Право господарського відання та право оперативного управління: проблемні питання» // Актуальні проблеми держави і права. 2008. С. 245-249.

Насправді, А.В. Венедиктов у відомій праці, виданій в 1948 році, запропонував конструкцію *безпосереднього оперативного управління державним майном*¹. У нього не йшлося про *право* оперативного управління, хіба що, якщо врахувати, що, розкриваючи зміст безпосереднього оперативного управління державним майном, А.В. Венедиктов писав про володіння, користування і розпорядження зазначеним майном², то стає зрозумілим, що саме він мав на увазі. Але у будь-якому

¹ Венедиктов А. В. Государственная социалистическая собственность (В.К. Райхер ред. Изд-во АН СССР 1948). С. 323-331.

² Там само, С. 337-349

разі ідея та слова А.В. Венедиктова мали б бути відтворені максимально точно, а не точне їх відтворення О.І. Харитоновою, – піддане критиці.

Разом з тим, зазначу, що висловлені зауваження, які переважно стосуються дискусійних питань, не зачіпають концептуальних положень дисертації А.В. Подоляк, не применшують належного рівня проведеного дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та на її наукову і практичну цінність.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дисертація Подоляк А.В. містить положення та висновки, що мають науково-теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною відзначається, передусім, саме дослідження, оскільки воно в Україні в такому ракурсі проведене вперше.

Результати дослідження можуть бути використані для подальших досліджень проблем правового режиму чужого майна, зокрема, користування ним при здійсненні господарської діяльності. Крім того, теоретичні висновки і практичні пропозиції дисертантки, зокрема, запропонований дисертанткою проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання чужого майна у сфері господарювання» можуть бути використані при удосконаленні нормативно-правових актів господарського законодавства, покликаних регулювати майнові відносини у сфері господарювання. Основні положення дисертаційної роботи можуть бути корисними при підготовці підручників і навчальних посібників для студентів навчальних закладів вищої освіти зі спеціальності «Право», а також при викладанні курсів «Господарське право» та спецкурсу «Правовий режим майна у сфері господарювання». Про практичну значимість результатів дослідження свідчать також відповідні Довідки, додані до дисертаційної роботи.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення авторкою вимог академічної доброчесності**. У роботі зроблено відповідні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок,

тверджень, відомостей, дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методи досліджень і джерела інформації.

Зокрема, в дисертації Подоляк А.В. не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації.

Загальний висновок

Враховуючи вищевикладене, вважаю, що дисертаційна робота Подоляк Аліни В'ячеславівни на тему: «Правове регулювання використання чужого майна у сфері господарювання» відповідає науковій спеціальності 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право та вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка – Подоляк Аліна В'ячеславівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право.

**Доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
професор кафедри господарського права
та господарського процесу
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

В.С. Щербина

